

ÁGH ISTVÁN

Egy ars poetica megvalósulása

NAGY GÁSPÁRRÓL

A hatvanas évek második felében olyan megújulási vágy és kényszer, mértékké kiáltott divat terjedt el a magyar költészetben is, amellyel évszázados hagyományából, lényegéből óhajtották kifordítani. Bár nemzedékenként megújult mindig, sajátosságait, a sorsvállalást, a nyelvi képiséget, az alanyiságot még a modernizálódásban is megőrizte valamennyire. Befogadta a világlíra hatásait, s magához formálta öntő mintájában. Lehetett az éppen akkor az amerikai beat, a francia avantgárd, az angol Dylan Thomas, Auden vagy a német Brecht és Gottfried Benn hatása a látásmódra és a prózódiára, a hatásuk meghonosodott. Ami addig természetes volt, úgy tűnt, nem hallatszik túl a határokon, akadályozza érvényességünket, a provincializmust konzerválja, s talán az új eszmények szárnyain a nyelvi karantén átrepülhető. Kavafisz konkrétumokból szublimált filozófiája, Eliot személyiség-elvonása, William Carlos Williams prózaisága lett a példa.

Pilinszky megtalálta azt a fiataalt, aki „egyik legfrissebb, legismertebb megtestesítője annak az »új hullámnak«, mely leváltja nemzedékemet”. Takács Zsuzsára hárította, amit már eldöntött a *Nagyvárosi ikonok*ban régebbi önmaga leváltására. Vas István mint Eliot fordítója és szellemi rokona, Petri Györgyöt avatja be. „Eliot felszabadító hatására azért volt szüksége, mert túl akart jutni a közvetlenségen és a személyességen... »Eliot módszere« férfiaságot, fegyelmet, észet, iróniát, erkölcsöt jelent a költészetben – másfelől fogalmazva: a szépélés, hígítás, nagyozolás, mindenfajta misztifikáció elutasítását. Petri nem mindennapi becsvágya tehát olyasvalamit vett célba, amire nemcsak a fiatal, de az egész mai magyar költészetnek is szüksége van.” Petri vallomása szerint „a József Attila-i hagyomány közvetlenül nem folytatható: ő volt az utolsó, akinek még sikerülhetett a lírai alapok egyszerűségének megőrzésével, a személyesség maximális intenzitásával nagy költészetet teremteni... Számomra a személyesség nem program, hanem probléma. Mert analitikusan szemlélni a versek élményanyagát, ehhez távolságtartás és irónia szükségeltetik, viszont a személyesség érezhető jelenléte nélkül a vers elemi centrumavesztett töredékké válhatna”. Az akkoriban induló Várady Szabolcsot úgy látja Domokos Mátyás, hogy lírája „a képek és jelzők, hasonlatok nélküli ténymegnevezés... sohasem használja a vallomásosság hangerősítőjét”. József Attila költészetével már az utódok-elődök is megbirkóztak, hatásából kinőttek az újhidasoktól, Juhász Ferenctől, Nagy Lászlótól kezdve, és Csoóri Sándornak, Orbán Ottónak, Marsall Lászlónak is inkább az előttük járók hatása alól sikerült önállósulnia, csak éppen nem az „elioti módszert” alkalmazták.

Nagy Gáspár ilyen szellemi közegben indult. S az összegyűjtött versek *Szabadrabok* című kötetében a prae korszaknak mondott *Tejfogak* ciklus irányít akkori helyzetének megértésére: mennyire befolyásolta s hagyta érintetlenül az a máig ható, szinte a korszerűség mértékévé szabott gyakorlat. Akkor még közvetlen elődei sem hatottak rá, nem törődött a költőiséggel, viszont a magyar költői hagyomány kényszerítette meg-

szólalásra a szombathelyi főiskolás fiatalembert olyan következménnyel, ami miatt a nyilvánosság elé sem léphetett. „Ki bérelt föl a pörlekedésre? / S ki fogta be a szádát?... Az bérelt föl a pörlekedésre, / aki befogta a számat.” „Pimaszul későn kezdtem a vershez, de kellett a bizonyosság: szólítottak. Talán több hang is egyszerre, s mindig éjfél után, a »nyújs feléje védő kart« után, a »megbűnhődött már e nép« után. Aztán 1968-ban, Szent István király napjának éjszakáján tankoszlop dübörög elő a ködből, lezárják az utakat, elterelik a forgalmat. Eljegyeznek a történelemmel: előre és hátra az időben. Az *emlékezés jogát* és felelősségét tanítják ott nekem. És azt: hol is élünk. Én nem vonulok be, de elfoglal Közép-Európa. Lefoglal a szégyen... »felelős álmójátékos« lettem.” S egy másik Eliotot idéz: „A költészet örökös emlékeztető mindazokra a dolgokra, amelyek csak egyetlen nyelvben mondhatók el és lefordíthatatlanok.” S hozzáfűzi: „Óriási paradoxon első hallásra... És mégis igaz.” Paradoxon az is, hogy a költői példaképet másként értelmezi, mint a példaképállítók, de hozzájuk hasonlóan akarja megvalósítani kifejeződését. Visszafogja a metaforikus hajlamot, a versszerkezet szokatlan, tördelt, a lejtés szabálytalan, a mondat célratörő: „már az eligazodási / nehézségek ismételtetése / teszi bonyolulttá a világot”, „a kard és a zászló elavult.” Nemcsak a formával kockáztat, a kimondással százzszorosan: „az eltemetést engedélyezik / de nem a katakombákba / az utókort meg akarják kímélni / egy vértanú-históriától.” Már tudjuk, mihez igyekeznek ezek a sorok. A hatalom arcába vágott *Örök nyár: elmúltam 9 éves* vers felé.

Az első versek a korabeli viszonyok között egy költői pálya azonnali csírájába fojtását okozták volna. Nem zsenék, érettek, s olyan kemények, csak elfogadni vagy porrátorni lehet őket. „Költészet: hogy éljen, elegendő ok / egy sor vértanú-ikon”, vággyal aláaknázott képzelet. A szabadság, a szabadságban kiteljesedő, méltó élet. De a szavak kővéválása is, a kő elszabadulása, ütése; Petőfi kétségbevonhatatlan igaza úgy, ahogy „Hazámra rátalálok / ha népe már nem is keres!”, vagy ahogy Nagy Gáspár élethelyzete lett a korban.

*Születtem csaknem a század
felezési idejénél
a csaknem miatt lettem szabálytalan

szabálytalan költő*

*egyetlen szabályom ebből következik:
a teljes „tudathasadás” előtt
– minden óvintézkedés ellenére –
robbanok!*

Mikor első versei megjelennek, mit sem tudunk e titkos robbanóanyagról. De most nyilvánvaló lett, hogy a versek vadonába visszavonultan kell folytatnia, partizánként. Néha úgy tűnik, az a tér nem is földi már, túlnani, pedig a város, mint a világűr, mint a túlvilág. Kép- és szimbólumsűrűjéből golyóként hatnak a részletek, sorok, szavak olyan szöveggörnyezetben, ahol az arca láthatatlan, így marad észrevétlen valamelyest, kevésbé számon kérhető a hatalomnak. Költőtársaival fedezi, többségbeveszőnek érezteti magát. A Kilencek magatartására hangolódik: „Az a fajta szókimondás, a falak tágítása, amit az *Elérhetetlen föld* című antológiában felmutattak, nagyon vonzott... És

persze csodáltam Nagy Lászlót és a többi nagyot.” Atyai barátja Jékely Zoltán és Kormos István.

Nem szakít hát, de kapcsolódik. Nincs egyedül a testvériségben. Nem tűnik annyira föl, ha megszokott szimbólumban érvényesíti lázadását. Pedig a *Koronaűz*, Dózsa tüzes koronájának ősfarmája, nyilvánvalóan a lázadás és a büntetés jelképe a jelenre utal. Az áruláskényszer és a fölmagasztosult áldozat az egész magyar történelemre jellemző lehet. A hetvenes évekre is! Akár Juhász Ferenc *Tékozló országa* a forradalom előtt! Vagy Ady idejében. Ott a Sebő pajtasokat egyként büntetik Dózsával, mert épp oly szörnyű annak is, aki eszi. Ezért egyformán érvényes rájuk a föloldozás, a „megvált bennünket Dózsa trónja”. Nagy Gáspár *Gyönyörű bűn* című versében a kádári spiclirendszer kórlapjába olvashatunk inkább, s a lázadás fölmagasztalását érezhetjük.

*Gyönyörű bűnt hagytam rátok,
a lázadást, mely több mint Dózsa György;
mit bánom, ha több az áruló,
de lázadót is teremjen a föld!*

A *Koronaűz* világosságában éjszakai megvilágításban látszanak a dolgok. De ha valaki nem lát tovább a marxista történelemképnél, akkor a saját ideológiájának is hiheti ezt a verset. S aki nem néz az első kötet Sütő Andrást idéző vallomása mögé, megállapodhat a költészet általános alaptételeinél, az örök emberihez való ragaszkodásnál: „egyik hőstől tudom, hogy az ember ott kezdődik, amikor összetéveszti magát azzal, amitől megfosztották. Az igazi vers is innen indul: azért a hiányért és szüntelenül cipelve a rábízottakat: bánatos csikóarcot, madárként repdeső gyerekkezet.” Mi az, amitől megfosztották? Mi az a hiány, amit szüntelenül cipelnie kell? Itt még az elveszett gyerekkor is lehet, a vér- és tájrokság, az udvar, a születés májusi karácsonya, szíromhava, az égő kazlak, elszakadás és *Tékozló* fiús visszatérés, hogy „kell valami szabadítót mondani / a kapuk alatt / mielőtt tompán becsukódnak”.

A metaforák jelképekké rögzülnek, rendszerré ismétlődnek. Sokszor előfordul a *fal*, melyet ebben a költészetben úgy kell értelmezni, mint az ellene való harcot: ledönteni. Szimbolikussá szavak világítanak ki a versek szövetéből: tenger, patyolat hajók, a galamb, mint Noé-madár, harang, kasza, Don, kereszt. Kulcsok a zár titkára, nyitásra készen. Sorokat, strófákat, verseket visznek közelebb céljukhoz a nyílt beszéd és a talány köztesében. „Hátországából előörsnek / küldött valaki bennünket... egy országnyi temetőben / hasítjuk a szemfedőket” – szól az Elérhetetlen föld költőihöz. Csigolyák-ból ácsolva látja Európa keresztjét, szimbolikussá emeli át a főneveket: „az ember már befelé köpne... édesanyánk dehogyis szülne, / szemünk vaksága, tél keresztje, / hódulók fölött köröz a vércse.” Korán megjelenik a későbbi *A Fiú naplójából* motívuma is: „riadót csörög Júdások ezüstje.” Meg az *Advent előttben* a gyász, ahogy a majdani *Öröknyár*... felé mutat: „Kanizsai Dorottya jön felém... de minden temetés elmarad / a fájdalom bennem fogva van, / készül advent előtti születés.”

Kilépett első versei fogalmiságából, a magyar költői hagyomány folytatója lett, miközben sajátosságát keresi, hogy tudatosítsa magában szellemi adottságait, szíve, esze törvényeit. Lassan távolodik a közvetlen élményektől, de nem terem fogalmi lírát, mindig ott érezhető a fogalmi felület mögött az élmények személyes, képi sugárzása. Átrendezi a gondolatsíkokat, úgy építi a versek struktúráját. Tudja már, a töredék görcsberándult gesztusa sokszor érvényesebb a gömbegésznél: „borzasztó töredékes itt minden, mint az élet / csak rárakódik majd csöppnyi hézagos tapasztalat”. Máskor

minden hiányt kitöltve építkeznek, s már a verse címével is megosztja velünk a verse titkát. Mert írni kényszerül „a szó egyetemes súlytalansági állapotában”, s úgy élni, hogy „átzubogni az összes szennycatorna / cserepes torkán.” A kiírtott (kiírt) versek korában, *A halántékon lótt versek emlékműve mögött.*

Amikor a mű keletkezett, a hetvenes évek második felében, még forrásban érett Nagy Gáspár költészete. Ekkor dőlt el, végzetesen vállalja-e azt, aminek megvalósításáról álmodik.

*Ha kiírtad magad
alól a földet
még rádvilloghatnak
a hold márványjelei –
de életedből hová
omolnak a dolgok
miket a földön nem
szabad elfelejteni.*

*Lehull a harangszó
mint a guillottine
gurul gurul hitem
meg nem tagadhatod
még föl sem foghatod
üzen vagy nem üzen;
ki által jön a bűn:
torkodon kakasszó
mire megvirradsz
háromszor*

*halál előtt
mindent kinőtt
cipőt ruhát
verset hazát
minden szelet
befűtt az út
tevék nyomán
egy kisleány
a végtelenig
még elsodort*

AKINEK MÁR NINCS TÖBB TITKA
BECSUKÓDNI MINT A BICSKA!

A jövőbe is állíthatja minden kiírtott vers kopjafáját. De csak az élőben nem veszik el a megőrzés, s az árulás is csak abban mondatik ki. Miközben az ellentéte kísért, a halál előtti mindent befűvő utak tágassága, a sivatag semmi-végtelensége, a halál utáni titoktalanság tehetetlensége. Ez a költemény ítéletnap előérzetű, látomású, itt kezdődik, amit majd evangéliumi módon megír az ezredvégen a *Tudom, nagy nyári délután lesz* biztonságával. De még a költői létezésre céloz, mint ahogy *Rimbaud súgja* a lehet-

séges sorsot: „Még nem kezdtem el / de holtbiztos abbahagyom... halálnyira / leszek az édesvízű / földrészeketől... Én nem sejttem / miként és hogyan lehet –”

Ha nem adja föl, innen csak fölfele juthat. Egyszer: „most már örökre a Pokol fókuszában”, melyet az elhagyhatatlan város fejez ki, hiszen nincs visszatérés „a kasza-guillottine roskadó csendje” alá. Máskor a *Szálla alá poklokra* feltámadásában reménykedik, a harmadnapon halottaiból... élteni. Nyilvánvaló a Krisztusi evangéliumi azonosulás, a seregélyeknek kitett szőlőszem példázata a seregély-ejtőernyős képben is:

*ahol az éjszaka vagyok,
zseniális eszközeimmel
fölrobbantani kész
a költészet fölhalmozott
készleteit, hogy higgyetek
nekem, fölnyíltott zöld
sebeimben landolhat ujjatok.*

Nagy László kései költészetével rokon a versben bujdosása, versből szóló éles beszéde, zaklatott kompozíciói tágassága. Mégsem haramia a vadonban-versben, isten remetéje inkább, de ugyanazzal az odafordulással, mint „Európa, íme, itt vagyok, / te félelmemnek fókusza.”

*EURÓPA, FEKETE OSTYA –
AZ ÖRDÖG VELED ÁLDOZIK,
ÉJSZAKÁIMBAN GYÉMÁNTOLVA
MINDEN SEMMIVÉ VÁLTOZIK –
VAGYUNK MÉGIS A POKOLBAN,
EMÉSZTVE SZÖRNYŰ BŰNÖKET,
MÉLYRŐL, AKI ÍGY DALOLHAT,
URAM, EGÉSZEN TIED LEHET.*

Aki egészen az Úré, testnélküli lélek. A földöntúli, kozmikus, másvilági dimenziók alatt az élettelen föld roncsa, mint egy lezuhant repülőgépe (*Bölcsődal Perzsiából* 50 sor Sütő Andrásnak), az odüsszeuszi kaland apokaliptikus végkifejlete (*Ködbimnusz*), a magyar történelem személyes és nemzeti katasztrófái, a „mindörökre a Donban állunk”, a „*valaki fél e történelemben*” élő hagyatéka (*Csak nézem Olga Korbutot...*) mégsem reménytelen, mert elfojthatatlan gyermekdal hallatszik: „csak megmaradni engedni”, s van egy költő, aki eldadogja azokat, „akik nem természetes haláluk ellenére is / eljutottak a Kerubok közé”, s van egy Olga Korbut tornászlány, aki megvalósítja legalább a SZALTÓSZABADSÁG-ot, mely „tapskisiklást” okoz. Elgondolkoztatja, választásra készíti ars poeticáját illetően.

*hiszen bemutatnád te is
a költészet minden trükkjeit
az egy napos csodát
a konkrét vers és
szövegek sorát
átverhetnéd a
semmi szigonyát
a banális nagyhalon*

*soha nem kínálkozik
így az alkalom
de engem a tenger
érdekel*

*minden igaz költő-halánték
hatalmasoknak csupán csak játék
de a csönd is hatalmas katlan
de a számoly sohasem térdeletlen*

A konkrét hűséghez, nem a konkrét szövegköltészethez vallja meg ragaszkodását, s az „a zsebregyűrt diáksapkaroncs” formájában kifejezhető ország, az „átvert / madarak kalickája, édes hazája, / a temetőkből halottak szívzöreje, / kontinensnyi álmok vesz-tőhelye”.

A *Halántékdob* kötet pokoljárásából, a versek purgatóriumának katartikus tisztító-tüzében megújulva tér vissza. Megtalálta helyét és arcát, innentől összetéveszthetetlen formákban folytatódik. A pátosz méltósággal nemesedik a magatartást kifejező nyelvben. Hangja ironikusan eltávolító éppen azoktól akik a cinikus iróniát mint divatot akarják kizárólagos mértékké szabni. Így bírálja a modernkedőket a *Nyelv-tan* című versében: „akik / a szárítókötélre aggatott / szavak színének pusztasor- / rendjében vélik fölfedezni / majd föltalálni végül k-i-á- / rusítani... a semmi tündöklő árnyalatait.” Megjegyzéseket ír a divat kihívásaihoz *Az ú.n. nyelvkritikus költészet nyilvánosságának rekonstruálása eredeti dánból és honi sajtó/ból. (margináliák vidám betérőekkel)* cím alatt. Azokról, akiknek „mindenek előtt volt a tej / jóval a fű előtt”, mégis a pózoló tudálékosság a legfontosabb: „a nyelv... csak nyelv / akar maradni ergo / a nyelvnyal”, „a mellényelvelés finanszírozott nyelve”, „túlontúl gépies / mintsem népies / és főleg nem képi / képtelenül képzeletlen / nincs benne búslongo-bárd-kodás... mit nekünk színek / csak a szöszedetből elsajátított / félvörös hát- és bélszínek”. Pedig maga is távolodik a költői képtől a pontosíthatatlan nyelvi forma felé. Arany János diákos, népi humora, öregkori bölcs iróniája jut eszünkbe. A „*Nyelvész urak jobban tudják*”, amit a költő érez-vitája úgy látszik, nem új, s a természettudomány számonkérése is milyen grimaszban jelent meg Aranyánál, mikor *A reggel* leírását természetrajzilag adja elő: „Égő gáztakarója körét meglátom a Napnak, / Mely a mi Földünkénél (szám ide!)-szorta nagyobb.” A mai költő iróniája úgy rokona Arany Jánosénak, hogy egyként van miért nem szeretni az efféle csinálmányokat. Igazi tétje van a versnek, mert

*... ha a fogságba vetett gondokat
az Isten se veszi észre, akkor az égi körök
hintáló mérlegein majd mennyit nyomnak a
földi pörök s mennyit a hallgatás aranyrögei
az árulás színezüstjeivel tetézve?*

A hatástalan játszadozás, a semmitmondás azonos az elhallgatással, melynek következményeit félreérthetetlenül mondja ki a kommunista diktatúrával perlekedő költő. Itt kőbevésett szavakra van szükség. A *Földi pörök* kötetben kifejeződik a szándék megvalósulása, olyan átütővé keményedik, ahogy az *Infinitívusok lányom olvasókönyvéből* című versben: a „nyelvet kiűzni; hazát orozni; pártot követni; zsákban szaladni; vakon betűzni”. Szolidaritásból és a hazai cenzorokat eltérítendő ajánlja a verset Do-

monkos Istvánnak Újvidékre. Mert ami ott, az éppenúgy itt van, Kelet-Közép-Európában, a Duna táján. Ahol a folyóban nem dinnyehéj úszik el, hanem „valami más nép naszádja”. Míg az egész rendszer primitíven groteszk: az automata mást dob ki, mint amit akarunk, itt még a technika is örületes, nyomasztó *Automata-álmom* vérszínű málnával, spicli- és rendőrarccal figyelmeztető „pofonformájú variáció”-val, s az éremként bedobott élettől kihulló „szövetkezetünk hulladék / anyagából – feliratú fehér poharak”-kal. Ez az az automata Marin Sorescu román költő rémálma is lehet, mert valóság, amit célzatosan dedikál neki.

Nagy Gáspár földi pörei a lágerban folynak. Együtt éli át Sorescuval, Vasco Popával, Danilo Kissel, Veno Tauferrel, Milan Kunderával, Czesław Miłosz-sal, Zbigniew Herberttel a diktatúrát. Válasza az övék is, a pör tárgyát ugyanaz a vádló védőbeszéd szólaltatja meg a *Zónaidőben*, ahol *szabadrabok* a versek. Szomszédos sorstársai költészete régen megújult az izmusokban, kifejezése alkalmasabbnak látszott a nyelvünk természete miatt is metaforikus magyar líránál. Nagy Gáspár nemcsak az igazság, jószág, tisztesség visszaperlésére vállalkozott, ugyanolyan elszántan törekedett a magyar költészet erre való alkalmasságára, Herbert *Pan Cogito* ciklusáról szólva jegyzi meg, hogy csak a „lecsupaszított nyelv és az igényes gondolatra jogot formáló költői vállalkozás” révén lehet közeljutni a falhoz, melyet „már úgy tűnt, metaforákkal megmászni lehetetlen... A vers átdöf a falon, és szűkszávúan bánik a nyelvvel. Elvből szerény, rátartiságból fegyelmezett, hogy a gondolati mag falkemény burka is átüthető legyen. És átélhető is.” Mikor a közép-európai költészettel találkozott, már teljesen fölkészült megértésére. Nem a hatásukra változott meg, inkább a saját útjai igazolását tudhatta bennük. Olyan prozódia-talált, amellyel, mint kötél-táncosnak kell átegyensúlyoznia magát a stílus szakadéka fölött. Az igazság szépsége az egyetlen fogódzója. Aligha igényli a hasonlatok biztonságát, a költőiség mágikus vesszejét, csak némi szójáték enyhület, többszűtetű ironia a magasban, amint a szóbeli zárójeli vibráltak a jelentést, mert „a szétzilált szó kibogozza az összekuszált értelmet”.

Megvalósult egy olyan ars poética, melyre Vas István szavai szerint az egész magyar költészetnek szüksége van. A fogalmiból a konkrét, a konkrétból a fogalmi felé induló mozgás középutján csomósodik a vers, mindegyikből megőriz valamit másféle lényegében. A személyesség testi jelenléte helyett a személyesség szelleme, mint erő, fény hatja át a költeményeket. S valami erő gyümölcsök ízével teljes, aranytól fényes nagy augusztusi délutánt képzelünk. Már nem a gyerekkori kert, a gyök alatti ház és haza, hanem annak hatványa, talán a Csendes Oceánig. Szemben a végtelen tenger, ahonnan hátra arc nélkül is hazakerülhet, és egy félfordulattal ott láthatja, érezheti magát a sajátléptékű térkép szélén, melyen még a baltavári templomot is feltüntette a Kartográfus az odavezető utak lábnyomaival együtt.

Sokszor elgondolkoztam, konok szelídsége honnan való, s az a visszafogottság, amitől nem akar versének hőse lenni. Talán az ezeréves bencés gimnázium szelleméből képződött anonimitásra törekvő hajlama. Vagy még régebből örökölte, a vasi regőlőktől, mint hogy a vőfély-nótákat fabrikáló nagyapa után folytatta „a lakodalmak másnapjain is a megátalkodottságot”. Nem törekedett soha a „Plakáton ázik arcom” sorsra sem, mégis elhíresült, mert földi pörökre vállalkozott, szelíd merénylőnek látszott, pedig a legszörnyűbbre felelt a bárány harangjával. Megfeszített – és Antigóné-szávú a Judások ellenében. Olyan, mint a palimpszeszt, áttűnnek élete képei titkaikkal a betűk új sorain, együtt olvashatók a modern és a nyelvújítás előtti mondatok szavai olyan összhangzatban, mintha szagatott zsolttárt, elfojtott himnuszt hallanának.